

KATARZYNA LEŚKIEWICZ*

ORCID: 0000-0001-5261-2752

Dysfunkcjonalność pojęcia gospodarstwa rodzinnego w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego

1. Termin „dysfunkcjonalność” należy rozumieć jako „cechę czegoś, co nie spełnia określonych wymogów i prowadzi do nieprawidłowości”¹. Jego przeciwieństwem jest funkcjonalność. W naukach prawnych aspekt funkcjonalności odnoszony jest do instytucji², a także pojęć³. Można dodać, że przez funkcje prawa rozumie się „następujące ze względu na normy prawne zmiany zachowania podmiotów społecznych i związane z tym skutki faktyczne”⁴. By te zmiany i skutki ocenić w aspekcie funkcjonalności, należy określić cele legislacyjne i wskazać ich konsekwencje.

W świetle Konstytucji RP gospodarstwo rodzinne jest podstawą ustroju rolnego⁵. Przyjmuje się, że art. 23 Konstytucji RP przesądza kierunki polityki RP w zakresie ustroju rolnego⁶. Podkreśla się jednak brak precyzji tej regulacji oraz to, że zawiera ona jedynie „normę kierunkową o silnym zabarwieniu ideologicznym, która tylko częściowo została wypełniona treścią przez ustawodawcę w przepisach ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego na potrzeby reglamentacji obrotu nieruchomościami rolny-

* Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

¹ *Wielki Słownik Języka Polskiego*, PWN, wsjp.pl [dostęp: 16.05.2023].

² Zob. np. M. Korzycka (red.), *Instytucje prawa rolnego*, Warszawa 2019; S. Prutis, *Instytucje podstawowe prawa prywatnego (w opozycji do regulacji prawa publicznego)*, Białystok 2018.

³ Zob. np. J. S. Langrod, *Instytucje prawa administracyjnego. Zarys części ogólnej*, Kraków 2003, s. 196.

⁴ S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Poznań 1997, s. 233.

⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (t.j. Dz. U. Nr 78, poz. 483).

⁶ Wyrok NSA z 22 czerwca 2017 r., II OSK 2695/15, Legalis.

mi”⁷, co wpływa na dysfunkcjonalność systemu prawnego⁸. W art. 23 Konstytucji upatruje się również źródła zasady szczególnej ochrony rodzinnego charakteru gospodarstw jako podstawy ustroju rolnego⁹. Natomiast pojęcie „ustrój rolny” definiuje się jako układ stosunków własnościowych i form organizacji produkcji w rolnictwie¹⁰.

Pojęcie gospodarstwa rodzinnego zdefiniowała ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego¹¹. Wiele zagadnień związanych z tą instytucją regulują inne akty prawne¹². W szczególności należy mieć na uwadze cele wspomnianej ustawy określone w preambule, w tym „wzmocnienie ochrony i rozwoju gospodarstw rodzinnych [...] dla zapewnienia właściwego zagospodarowania ziemi rolnej w Rzeczypospolitej Polskiej, w trosce o zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego obywateli i dla wspierania zrównoważonego rolnictwa prowadzonego w zgodzie z wymogami ochrony środowiska i sprzyjającego rozwojowi obszarów wiejskich [...]”.

Pojęcia prawne są przedmiotem badań różnych nauk zarówno z zakresu teorii prawa¹³, jak i nauk szczegółowych, np. nauki o prawie rolnym. Definicje pełnią bowiem różne funkcje, przede wszystkim pozwalają zachować ścisłość terminologiczną i precyzję w kwalifikacji stanów faktycznych¹⁴. Problematyka dysfunkcji pojęcia gospodarstwa rodzinnego w ustawie

⁷ A. Oleszko, *Uznanie rodzinnego gospodarstwa rolnego jako konstytucyjnej podstawy polskiego ustroju rolnego (uwagi do Konstytucji z dnia 2 kwietnia 1997 r.)*, „Rejent” 1997, nr 5, s. 79–91; D. Łobos-Kotowska, *Model gospodarstwa rodzinnego w ustawodawstwie Wspólnot Europejskich oraz ustawodawstwach narodowych państw członkowskich Wspólnot Europejskich*, w: S. Prutis (red.), *Polskie prawo rolne u progu Unii Europejskiej*, Białystok 1998, s. 267 i n.

⁸ P. Gała, D. Łobos-Kotowska, M. Stańko, *Konstrukcja gospodarstwa rodzinnego na tle konstrukcji gospodarstwa rolnego w Kodeksie cywilnym i ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2021, nr 2, s. 201.

⁹ P. Litwiniuk, *Umocowanie zasad prawa rolnego w Konstytucji RP*, „Studia Iuridica Agraria” 2013, t. XI, s. 119–130.

¹⁰ Por. np. S. Prutis, *Status prawny rodzinnego gospodarstwa rolnego w polskim prawie rolnym (ocena stanu regulacji)*, w: P. Litwiniuk (red.), *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, Warszawa 2015, s. 11 i powołana tam literatura.

¹¹ Ustawa z 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1655 ze zm., dalej: u.k.u.r.).

¹² Ustawa z 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2409); ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 503); ustawa z 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 344).

¹³ Szerzej: Z. Ziemiński, *Teoria prawa*, Warszawa – Poznań 1978, s. 4.

¹⁴ R. Budzinowski, *Koncepcja gospodarstwa rolnego w prawie rolnym*, Poznań 1992, s. 54.

o kształtowaniu ustroju rolnego nie doczekała się szerszego opracowania, aczkolwiek wiele kwestii było już poruszanych. W szczególności w nauce prawa rolnego badano status prawny gospodarstwa rodzinnego¹⁵, funkcje gospodarstw rodzinnych¹⁶, prawo pierwokupu i wykupu w świetle u.k.u.r.¹⁷, a także wiele kwestii związanych z obrotem gruntami rolnymi¹⁸ w różnych perspektywach¹⁹ i formach, np. komentarzowych²⁰.

Za podjęciem opracowania zagadnienia określonego w tytule przemawiają względy teoretycznoprawne i praktyczne. Jeśli chodzi o te pierwsze, to badanie dysfunkcji pojęć prawnych w prawie rolnym pozwala zgłębić aspekt socjologiczno-psychologiczno-społecznych funkcji prawa. Wyjście w niniejszych rozważaniach poza ogólny kontekst definicji legalnych nakreślony przez przedstawicieli nauki o prawie rolnym jest uzasadnione swoistościami regulacji dotyczących rolnictwa, na które zwraca uwagę Roman Budzinowski²¹. Szczegółowe regulacje prawne nadają bowiem instytucjom prawnym właściwości charakterystyczne wyłącznie dla regulowanego sektora gospodarki, których nie sposób uchwycić w ramach ogólnych badań.

¹⁵ A. Lichorowicz, *Status prawny gospodarstw rodzinnych w ustawodawstwie krajów Europy zachodniej*, Białystok 2000; S. Prutis, *Status prawny rodzinnego gospodarstwa rolnego...*, s. 11 i powołana tam literatura.

¹⁶ B. Jeżyńska, *Współczesne funkcje gospodarstw rodzinnych. Zagadnienia prawne, Opinie i Ekspertyzy*, Kancelaria Senatu, Warszawa 2014.

¹⁷ K. Marciniuk, *Prawne instrumenty ingerencji władzy publicznej w obrót nieruchomości rolnymi jako środki kształtowania ustroju rolnego*, Białystok 2019.

¹⁸ A. Lichorowicz, *Perspektywy nowej regulacji obrotu gruntami rolnymi (uwagi wprowadzające)*, „*Studia Iuridica Agraria*” 2010, t. VIII, s. 7–13; idem, *Uwagi w kwestii usytuowania przepisów o obrocie gruntami rolnymi w systemie prawa polskiego (na tle prawnoporównawczym)*, „*Przegląd Prawa Rolnego*” 2008, nr 2, s. 30 i n.

¹⁹ P. Blajer, *Koncepcja prawna rolnika indywidualnego w prawie polskim na tle prawnoporównawczym*, Kraków 2009; P. Gała, D. Łobos-Kotowska, M. Stańko, *Konstrukcja gospodarstwa rodzinnego...*, s. 201–214 i cytowana tam literatura; P. Litwiniuk, *Umocowanie zasad prawa rolnego...*, s. 119–130; W. Pawlak, *Role społeczne prawa rolnego*, w: idem, *Polskie prawo rolne*, Warszawa – Poznań 1988; W. Pańko, *O prawie własności i jego współczesnych funkcjach*, Katowice 1984; P. Litwiniuk, *Ochrona własności rolniczej w świetle ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego*, „*Przegląd Prawa Rolnego*” 2019, nr 2, s. 47–68; M. Wiącek, *Konstytucyjne aspekty ograniczeń obrotu nieruchomościami rolnymi*, w: P. Litwiniuk (red.), *Kwestia agrarna. Zagadnienia prawne i ekonomiczne*, Warszawa 2016, s. 107.

²⁰ J. Bieluk, *Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego. Komentarz*, Warszawa 2019, Legalis; P. Blajer, W. Gonet, *Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego. Komentarz*, Warszawa 2020; D. Łobos-Kotowska, M. Stańko, *Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego. Komentarz*, Warszawa 2019, LEX.

²¹ R. Budzinowski, *Problemy ogólne prawa rolnego. Przemiany podstaw legislacyjnych i koncepcji doktrynalnych*, Poznań 2008, s. 8–9.

Jeśli chodzi o względy praktyczne, to pożądane jest, by praktyka stosowania prawa przez sądy i organy administracji była jednolita w skali całego kraju i oparta na źródłach uzasadniających właściwe kierunki interpretacji prawa. Potrzebę taką można dostrzec w praktyce sądowej, notarialnej, a także w wypowiedziach referentów na konferencjach naukowych z zakresu prawa rolnego²².

U podstaw prowadzonych rozważań leży twierdzenie o dysfunkcyjności pojęcia gospodarstwa rodzinnego w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego. Konieczne jest zatem zweryfikowanie, czy pojęcie gospodarstwa rodzinnego w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego służy realizacji celów, które ustawodawca związał z tym aktem prawnym. Struktura rozważań została podporządkowana tak określonej celowi. W pierwszej kolejności dokonano prezentacji teoretycznych aspektów definiowania pojęć i ich funkcji, a następnie przeprowadzono analizę pojęcia gospodarstwa rodzinnego na tle przykładowych uregulowań zagranicznych. Artykuł sygnalizuje główne wątki, które ze względu na ramy opracowania nie wyczerpują poruszonej problematyki.

2. Ogólną rolą definicji legalnych przyjmowaną w piśmiennictwie z zakresu teorii prawa jest nadawanie precyzji, jednoznaczności i zrozumiałości pojęciom występującym w tekście aktów prawnych, a także wyznaczanie kierunku interpretacji przepisów. Potrzeba wprowadzenia definicji pojęć może wynikać z różnych względów, w tym z nieostrości czy wieloznaczności terminów, konieczności zapewnienia komunikatywności języka²³. Jak wskazuje się w piśmiennictwie, największe znaczenie pod tym względem mają definicje kodeksowe oraz te wpływające na zakres podmiotowy regulacji lub wyznaczające treść głównych instytucji prawnych²⁴. Niekiedy modyfikacje ogólnych pojęć mogą wynikać z ustaw szczegółowych.

²² Konferencje takie miały miejsce 15 czerwca 2019 r., 20 listopada 2019 r. i 26 listopada 2020 r., 25 listopada 2021 r. i zostały zorganizowane we współpracy Zakładu Prawa Rolnego, Żywnościowego i Ochrony Środowiska, Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa, Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Rady Izby Notarialnej w Poznaniu.

²³ S. Wronkowska, M. Zieliński, *Problemy i zasady redagowania tekstów prawnych*, Warszawa 1993, s. 118–119.

²⁴ M. Bartoszewicz, *Definicje legalne w świetle zasady określoności prawa*, w: R. Balicki, M. Jabłoński (red.), *Dookoła Wojtek...: księga pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi Wojciechowi Preisnerowi*, Wrocław 2018, s. 355–364, https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/89847/PDF/26_M_Bartoszewicz_Definicje_legalne_w_swietle_zasady_okreslonosci_prawa.pdf [dostęp: 21.05.2023].

Warto odnotować stanowisko, według którego formułowanie definicji materialnych należy do filozofii, ponieważ wskazują one istotę przedmiotu. Natomiast definicje formalne pozwalają odróżnić zjawiska podpadające pod dane pojęcie od innych zjawisk i nie muszą obejmować istotnej zawartości pojęcia²⁵. Ponadto budowa definicji formalnych należy do poszczególnych dyscyplin, gdyż to one mają poszukiwać zasad wyjaśniających²⁶. W ramach naukowego dyskursu na temat argumentów „za” albo „przeciw” definicjom w prawie przyjmuje się, że różne mogą być cele definiowania: teoretyczne (naukowo-poznawcze) lub praktyczne (porozumiewanie się)²⁷.

Definicje pojęć prawnych należy rozpatrywać w ramach funkcji prawa, które w zależności od kryterium kierunku, rodzaju lub sposobu oddziaływania, a także perspektyw, będą przyjmowały odmienną postać. Kierunek oddziaływania prawa pozwala wyodrębnić funkcję stabilizującą i dynamizującą, sposób oddziaływania prawa – funkcję represyjną i wychowawczą, zaś rodzaj oddziaływania prawa – funkcję ochronną i organizacyjną. Perspektywy badań funkcji mogą być różne²⁸. Słusznie przyjmuje się, że nie można oczekiwać, iż arbitralne prawodawstwo, albo choćby nieprzystające do potrzeb społecznych lub braku precyzyjnego określenia celów, jakie prawo ma realizować, przyniesie efektywne przeobrażenie stosunków społecznych²⁹. Z oczywistych względów takie prawo jest niedoskonałe, wieloznaczne i niezapewniające skutków, których społeczeństwo może oczekiwać od racjonalnego prawodawcy. Nie zawsze łatwe jest bowiem odtworzenie intencji czy przesłanek stojących za danym rozwiązaniem. Istotne jednak wydaje się poszukiwanie ich w drodze działań uwzględniających hierarchię i rodzaj źródeł prawa, metodę regulacji czy wartości, które miały być przedmiotem ochrony.

3. Badania funkcjonalności prawa w nauce prawa rolnego dotyczą różnych zagadnień związanych także z pojęciem gospodarstwa rodzinnego i były podejmowane przez wielu autorów³⁰. Przegląd stanowisk prezentowanych w literaturze pozwala stwierdzić, że problematyka ta ma charakter

²⁵ Poglądy G. Jellinka na temat definicji prawa przytoczone przez J. Gregorowicza, *Definicje w prawie i w nauce prawa*, Łódź 1962, s. 83.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem, s. 57.

²⁸ S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii...*, s. 233–239.

²⁹ Ibidem, s. 234.

³⁰ Zob. np. A. Stelmachowski, *Własność rolnicza*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, z. 4, s. 1–15.

ponadczasowy. Liczne są zwłaszcza opracowania tego zagadnienia w zakresie różnych aspektów własności rolniczej, takich jak ochrona całości gospodarczej gospodarstwa rolnego, ochrona jego składników, możliwość rozporządzania nimi, posiadanie i ujmowanie ich w różnych perspektywach badawczych³¹. Nie ma więc potrzeby rozwijania tych wątków w niniejszym opracowaniu.

Oparcie ustroju rolnego na gospodarstwie rodzinnym było postulowane w okresie transformacji ustrojowej Polski³². Już wtedy został sformułowany zarzut, że w art. 23 Konstytucji RP nie chodzi o budowanie określonego (trwałego) modelu ustrojowego polskiego rolnictwa³³. Wydaje się, że właśnie niedookreślenie tego modelu sprawia, że do dziś poszukuje się odpowiedzi na oczywiste pytania, co jest przedmiotem ochrony w świetle wspomnianego przepisu Konstytucji RP oraz jaki ta ochrona powinna mieć kształt i zakres. Przedstawiciele doktryny prawa rolnego zwracali na to uwagę wielokrotnie³⁴. Pewnych wskazówek dostarcza orzecznictwo, tj. że norma ta ma charakter ochronny w tym sensie, iż oznacza niedopuszczalność stanowienia aktów prawnych, których skutkiem, choćby pośrednim, „mogłyby być ograniczenie i osłabienie gospodarstw rodzinnych”³⁵. Jednak stwierdzenie to świadczy jedynie o zakazie sprzecznej z tą normą legislacji, a nie przynosi odpowiedzi na wszystkie wątpliwości, zwłaszcza te dotyczące określenia przedmiotu ochrony konstytucyjnej.

Przy badaniu funkcji definicji pojęć zawartych w u.k.u.r. warto mieć na uwadze genezę tego aktu, a także istotne modyfikacje wprowadzone nowelizacjami z 2016 i 2019 r.³⁶ Aleksander Lichorowicz podkreślił, że rzeczywistym celem ustawy była ochrona gruntów rolnych przed nabywa-

³¹ A. Stelmachowski, *Własność rolnicza*, s. 9–11; S. Prutis, *Ochrona własności rolniczej*, w: P. Czechowski (red.), *Prawo rolne*, Warszawa 2017.

³² Por. A. Oleszko, *Uznanie rodzinnego gospodarstwa rolnego...*, s. 79 i n. i powołana tam literatura; M. Błażejczyk, *Rodzinne gospodarstwo rolne w ustroju rolnym Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej*, „Prawo Rolne” 1992, nr 2(4), s. 5; A. Lichorowicz, *Perspektywy nowej regulacji obrotu...*, s. 7–13.

³³ A. Oleszko, *Uznanie rodzinnego gospodarstwa rolnego...*, s. 81.

³⁴ Zob. np. Z. Truskiewicz, *O własności rolniczej w kontekście zmian w obrocie własnościowym prywatnymi gruntami rolnymi*, „Studia Iuridica Agraria” 2017, t. XV s. 257.

³⁵ Wyrok NSA z 22 czerwca 2017 r., II OSK 2695/15, Legalis.

³⁶ Ustawa z 14 kwietnia 2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz. U. poz. 585; t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 869 ze zm.), ustawa z 26 kwietnia 2019 r. o zmianie ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1080).

niem ich przez cudzoziemców³⁷. Istotnym powodem wprowadzenia i zmian ustawy była więc potrzeba ochrony gruntów rolnych przed nabywaniem ich przez cudzoziemców. Zamiarowi ustawodawcy od początku przyświecała więc konieczność eliminowania określonych zachowań (zakupu ziemi przez cudzoziemców, a od 2016 r. także przez „nie-rolników”).

Szukając odpowiedzi na pytanie, jaki jest cel regulacji podstawowych pojęć w u.k.u.r., należy zastanowić się, które wartości są (były) zagrożone i które w związku z tym powinny być chronione. Istotą funkcji ochronnej prawa jest bowiem to, że normy prawne powinny wyznaczać zespół wartości, które mają być respektowane przez członków społeczeństwa oraz zachowania służące ich realizowaniu³⁸. Kwestia ta w świetle u.k.u.r. ma złożony charakter, gdyż dotyczy dostępu do dóbr – gruntów rolnych w sposób nierówny dla wszystkich podmiotów (w tym obywateli, nie-obywateli czy państwa). Prawodawca ustanowił bowiem kryterium oparte m.in. na zawodowym prowadzeniu działalności rolniczej, domicylu i posiadaniu określonej powierzchni gruntów (gospodarstwo rodzinne) – dla obywateli i braku jakichkolwiek kryteriów w przypadku nabywania gruntów np. przez państwo (Skarb Państwa za pośrednictwem Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa, a wcześniej Agencji Nieruchomości Rolnych).

Ponadto w prawnych „ograniczeniach” w nabywaniu tych gruntów określonych przez u.k.u.r. upatruje się „instrumentów ingerencji władzy publicznej” w obrót prawny gruntami rolnymi, które są nieadekwatne z punktu widzenia celów regulacji³⁹, a niektóre rozwiązania są oceniane jako niedopuszczalne także z innych punktów widzenia, niekiedy nawet prawa unijnego⁴⁰.

Z kolei cele zrównoważonego rozwoju implikują ochronę wykorzystywanych w rolnictwie zasobów, wśród których główne miejsce zajmują grunty rolne. Ze względu na ich niepomnażalny i unikatowy charakter konieczne są rozwiązania prawne zapewniające zachowanie tych właściwości dla przyszłych pokoleń. W świetle art. 23 Konstytucji RP chroniony powinien być

³⁷ A. Lichorowicz, *Regulacja obrotu gruntami rolnymi według ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego na tle ustawodawstwa agrarnego Europy Zachodniej*, „Studia Iuridica Agraria” 2005, t. IV, s. 28.

³⁸ S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii...*, s. 235.

³⁹ K. Marciniuk, *Prawne instrumenty ingerencji władzy publicznej...*, s. 69–106.

⁴⁰ Ocenę dopuszczalności wprowadzenia ograniczeń w nabywaniu nieruchomości sformułowali B. Jeżyńska i R. Pastuszko, *Ramy prawne obrotu nieruchomościami rolnymi po 2016 roku*, Opinie i Ekspertyzy, Kancelaria Senatu, Warszawa 2012, nr OE-197 i powołana literatura.

rodzinny charakter gospodarstw rolnych. Na poziomie polityki stanowienia prawa nie powstały jednak modelowe założenia, które miałyby być realizowane we wskazanym celu, poza pewnymi ogólnikami sformułowanymi w preambule ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, która odwołuje się do potrzeby wzmocnienia ochrony i rozwoju gospodarstw rodzinnych dla zapewnienia właściwego zagospodarowania ziemi rolnej w Rzeczypospolitej Polskiej, w trosce o zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego obywateli i dla wspierania zrównoważonego rolnictwa⁴¹.

4. Prawodawstwo innych krajów ukazuje różne możliwości definiowania podstawowych pojęć o zasadniczym znaczeniu dla ustroju rolnego⁴². Bogactwo i różnorodność tych rozwiązań nie pozwala na pełną ich prezentację w ramach niniejszego opracowania. Przykładowo, za Lichorowiczem należy odnotować, że w regulacjach krajów Europy Zachodniej nie zawsze występują definicje gospodarstwa rodzinnego. Niekiedy termin „gospodarstwo rodzinne” jest zastąpiony innymi, zbliżonymi (np. we Włoszech reguluje się sytuację prawną rolnika – bezpośredniego producenta: *coltivatore diretto*, po 1975 r. sytuację prawną przedsiębiorstwa rodzinnego, a po 2001 r. – *compendio unico*; w Hiszpanii – majątek rodzinny, po 1973 r. gospodarstwo wzorowe, po 1995 r. gospodarstwo priorytetowe)⁴³.

Przykładem pierwszych rozwiązań prawnych zdeterminowanych regulacją wówczas „wspólnotową” była (i jest) instytucja włoskiego prawa rolnego: *minima unità colturale* (następnie *produttiva*) wspierana rozwiązaniami o charakterze bodźców, czy wprowadzone w 2001 r. *compendio unico* – zastrzeżone dla osobistego prowadzenia przez *agricoltore diretto* (*coltivatore diretto*) albo zawodowego – przez *imprenditore agricolo*, którego powierzchnia gruntów rolnych musiała zapewniać osiągnięcie minimalnego dochodu ujętego w regionalnych planach rozwoju obszarów wiejskich⁴⁴. Są one związane ze zobowiązaniem do prowadzenia *azienda agricola* o statusie *compendio unico* przez 10 lat, a ponadto brakiem możliwości rozporządzania

⁴¹ A. Lichorowicz, *Regulacja obrotu gruntami rolnymi...*, s. 28.

⁴² P. Blajer, *Gospodarstwa rodzinne w USA – status, znaczenie i aktualne problemy*, „Studia Iuridica Agraria” 2014, t. XII, s. 97 i n. Autor podkreśla niejednorodność pojęcia gospodarstwa rodzinnego w świetle uregulowań federalnych i poglądów doktryny; idem, *Koncepcja prawna rolnika indywidualnego...*

⁴³ A. Lichorowicz, *Podstawowe rozwiązania regulujące status prawny gospodarstw rodzinnych w krajach Europy Zachodniej*, w: P. Litwiniuk (red.), *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony...*, s. 266.

⁴⁴ A. Lichorowicz, *Uwagi w kwestii usytuowania przepisów...*, s. 33–34.

gruntami. Instytucja ta mogła korzystać z przywilejów publicznoprawnych (zwolnień podatkowych i opłat sądowych czy redukcji taksy notarialnej)⁴⁵. W istocie chodziło o ochronę niepodzielności takich gospodarstw.

We Francji zaś *attribution preferentielle* dotycząca spadkobrania uregulowana została w Kodeksie Napoleona, a także w Code Rural. Pierwsza z tych instytucji polega na wyborze przez ustawodawcę pewnej uprzywilejowanej grupy spadkobierców, która może domagać się przyznania gospodarstwa w naturze (powiązana z uprzednią pracą w tym gospodarstwie) z obowiązkiem zaspokojenia pozostałych spadkobierców i z zastrzeżeniem, że spłaty muszą mieć wartość rynkową i nie podlegają redukcji⁴⁶. Wspomniana instytucja ma długą tradycję i korzenie w prawie szwajcarskim, była też wiele razy nowelizowana. W 2007 r. spod kontroli administracyjnej zostały wyłączone (tzw. *régime déclaratif*) transakcje obrotu gruntami rolnymi o charakterze rodzinnym (zwolnienie to rozszerzono na transakcje ze wszystkimi krewnymi aż do III stopnia), ponadto rozbudowano i rozszerzono zakres działania instytucji zezwolenia na podjęcie produkcji rolnej, które wiąże się z przygotowaniem zawodowym nabywcy gruntu rolnego. Wymóg uzyskania takiego zezwolenia został rozciągnięty nie tylko na wypadki założenia gospodarstwa rolnego, lecz także na jego powiększenie i połączenie z innym⁴⁷.

Aleksander Lichorowicz wskazał podstawowe kryteria uznania gospodarstwa rolnego za rodzinne w świetle prawodawstwa krajów zachodnich:

- rozmiar gospodarstwa, zależny od tego, czy możliwe było zatrudnienie w pełnym wymiarze czasu przeciętnej rodziny rolniczej (Francja, Włochy, Hiszpania, Szwajcaria);
- dochodowość, zależna od tego, czy roczny przeciętny dochód z produkcji towarowej gospodarstwa mógł zapewnić rodzinie rolniczej godziwe utrzymanie (Hiszpania, Szwajcaria), a także minimalny i maksymalny obszar (Hiszpania, Włochy);
- wymóg pracy osobistej rolnika na gospodarstwie rodzinnym, z której to pracy powinien uzyskiwać co do zasady 50% swego dochodu (Włochy, Hiszpania);
- posiadanie określonych prawem kwalifikacji rolniczych przez osobę prowadzącą gospodarstwo rodzinne,
- stałe zamieszkanie na terenie jednostki administracyjnej, w której położone jest gospodarstwo rodzinne,

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, s. 35.

⁴⁷ Ibidem, s. 38.

– wiek prowadzącego gospodarstwo rodzinne, który powinien się mieścić w granicach 18–65 lat, a równocześnie podlegać reżimowi ubezpieczeń społecznych w rolnictwie⁴⁸.

Warto dodać, że w wielu państwach zostały wprowadzone mechanizmy (rozwiązania) służące ochronie rodzinnego charakteru gospodarstw przed podziałami. Dotyczyło to instrumentów, takich jak normy obszarowe (art. 846 włoskiego kodeksu cywilnego: *minima unita colturale*), zgód administracyjnych na podział poniżej określonego obszaru (prawo francuskie) albo zbycie gruntu (Niemcy), zakaz utraty rodzinnego charakteru (a więc prowadzonego przez rodzinę) gospodarstwa w wyniku podziału w Hiszpanii czy Portugalii. Ponadto uregulowano rozwiązania służące zapobieganiu nadmiernej koncentracji gruntów rolnych kosztem gospodarstw rodzinnych czy ustawowego prawa pierwokupu i wykupu⁴⁹.

5. Jeśli chodzi o definicję gospodarstwa rodzinnego według u.k.u.r., to należy stwierdzić, że większość wymienionych kryteriów uznawania za gospodarstwo rodzinne w świetle przywołanych przykładowych uregulowań zagranicznych została wykorzystana przez ustawodawcę. Jednakże brakuje w tej definicji kluczowego elementu, tj. wyraźnego odesłania do rodzinnego charakteru gospodarstwa rodzinnego. W literaturze niejednokrotnie podkreślano, że nie sposób uznać za gospodarstwo rodzinne takiego gospodarstwa, które ma prowadzić rolnik indywidualny, skoro jego „status rodzinny” jest obojętny. Podobnie jak maksymalna norma obszarowa gospodarstwa rodzinnego w postaci 300 ha powierzchni użytków rolnych nie ma – według specjalistów – żadnego uzasadnienia w uwarunkowaniach ekonomicznych czy w potencjale produkcyjnym jednostki gospodarczej w zakresie możliwości utrzymania statystycznej rodziny rolniczej⁵⁰.

Przedstawiciele doktryny podnieśli, że konstrukcja definicji tego pojęcia nie pozwala na zapewnienie rodzinnego charakteru gospodarstwa tak ujętego *a nomine*⁵¹. Niespełnionym przez prawodawcę warunkiem realizacji postu-

⁴⁸ A. Lichorowicz, *Podstawowe rozwiązania...*, s. 266–267.

⁴⁹ Ibidem, s. 271–276.

⁵⁰ B. Jeżyńska, R. Pastuszko, *Opinia do projektu ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego oraz o zmianie niektórych innych ustaw*, druk sejmowy nr 3109, 2 marca 2015 r., <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/14257/Opinia%20do%20projektu%20ustawy%20o%20kształtowaniu%20ustroju%20rolnego%20oraz%20o%20zmianie%20niektórych%20innych%20ustaw.pdf?sequence=1&isAllowed=y> ustaw [dostęp: 2.05.2023]; B. Jeżyńska, *Współczesne funkcje gospodarstw rodzinnych...*, s. 17–18; por. K. Marciniuk, *Prawne instrumenty ingerencji władzy publicznej...*, s. 360–362.

⁵¹ Wątki te szeroko prezentuje P. Litwiniuk, *Ochrona własności rolniczej...*, s. 51.

latu ochrony gospodarstwa rodzinnego (formułowanym w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego), w tym jego uprzywilejowania, w procesie kształtowania ustroju rolnego było właśnie określenie jego modelu jako wydajnej produkcyjnie i ekonomicznie jednostki gospodarczej, będącej miejscem pracy producenta rolnego i jego rodziny. Tak rozumiane gospodarstwo rodzinne, stanowiące podstawę ustroju rolnego, miało korzystać z mechanizmów prawnych służących jego ochronie. Tymczasem instytucji tej nadano całkowicie odmienne cechy⁵².

Ponadto na tle rozwiązań zagranicznych należy stwierdzić, że przy projektowaniu polskiej definicji gospodarstwa rodzinnego zabrakło również uwzględnienia kryterium dochodowości. Jedynie pośrednio, poprzez wprowadzone normy obszarowe, wskazuje ona ramy pożądaną przez prawodawcę powierzchni użytków rolnych gospodarstwa rodzinnego. Także wiek rolnika nie został ustalony jako sztywne kryterium ustawowej kwalifikacji gospodarstwa rodzinnego. W zakresie wieku rolników możliwe jest zastosowanie rozwiązań o charakterze motywacyjnym występujących poza u.k.u.r., dotyczących zmian generacji *inter vivos* (np. unijne programy „Młody rolnik”, „umowa z następcą”). Zresztą częścią ustawodawstwa wspomnianych krajów, jak również Polski od czasu akcesji do Unii Europejskiej, jest we wskazanym zakresie (tj. regulacji zmiany generacji w rolnictwie) od wielu lat unijna regulacja struktur rolnych objęta Wspólną Polityką Rolną.

6. Badając funkcję stabilizującą i dynamizującą pojęcia gospodarstwa rodzinnego w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego, należy stwierdzić, że co do zasady można je przypisać każdej regulacji. Kwestią do ustalenia pozostaje jednak to, co jest (względnie powinno być) przedmiotem stabilizacji czy też dynamicznego wpływu regulacji. Na tle art. 23 Konstytucji RP należy więc badać, czy pojęcie gospodarstwa rodzinnego może realizować cele u.k.u.r. ujęte w preambule tego aktu i czy w związku ze stosowaniem tej instytucji następuje właściwe zagospodarowanie ziemi rolnej, zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego obywateli i wspieranie zrównoważonego rolnictwa prowadzonego zgodnie z wymogami ochrony środowiska i sprzyjającego rozwojowi obszarów wiejskich. Należy podkreślić, że badanie funkcjonalności pojęcia gospodarstwa rodzinnego łączy się istotnie z badaniem funkcjonalności wszystkich rozwiązań związanych z gospodarstwem rodzinnym w u.k.u.r. W tym względzie jedynie w ograniczonym zakresie możliwe jest sięgnięcie do dostępnych wyników analiz.

⁵² Ibidem, s. 56.

Według sprawozdania Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa z działalności w 2021 r.: „Przedmiotowa ustawa, dając prawne podstawy nabywania nieruchomości rolnych do Zasobu WRSP, spowodowała zwiększenie zakresu oddziaływania państwa na politykę rolną kraju. Przepisy ustawy umożliwiają m.in. wykorzystanie gruntów rolnych pochodzących z obrotu prywatnego do wspierania pozytywnych przemian strukturalnych w rolnictwie oraz wprowadzają mechanizmy wspomagające rozwój gospodarstw rodzinnych”⁵³. Przytoczone twierdzenia musiałyby zostać rozwinięte, by móc ustalić, czy zachodzące zmiany są rzeczywiście pozytywne. Racją jest, że przepisy u.k.u.r. zwiększają oddziaływanie państwa na politykę rolną kraju w obrębie obrotu nieruchomościami rolnymi, ponieważ istotnie ograniczają swobodę tego obrotu, przynajmniej od czasu zmian tego aktu wprowadzonych w 2016 r. Trudno jednak uznać, że fakt ten sam w sobie pozytywnie wpływa na kierunki przemian ustroju rolnego w Polsce. Raczej pozostawia wątpliwość, czy ograniczenia w nabywaniu gruntów są właściwie rekompensowane świadczeniami rolników na rzecz społeczeństwa w postaci zrównoważonej produkcji rolnej. Należałoby także ocenić, czy fakt wykorzystania gruntów z prywatnego obrotu do wspierania przemian strukturalnych jest już sam w sobie pozytywny. W tym zakresie wypada odesłać do bogatego piśmiennictwa analizującego poszczególne rozwiązania prawne u.k.u.r.⁵⁴

7. Przedstawione rozważania upoważniają do sformułowania kilku wniosków końcowych.

Analizowane funkcje definicji gospodarstwa rodzinnego należą do katalogu klasycznych funkcji prawa – są to funkcje ochronne, stabilizujące i dynamizujące. Badanie tej pierwszej funkcji prowadzi do stwierdzenia, że prawne pojęcie gospodarstwa rodzinnego nie pozwala na właściwą ochronę dóbr, odpowiednią z punktu widzenia konstytucyjnych celów ustrojowych. Ułomna konstrukcja pojęcia gospodarstwa rodzinnego powoduje, że nie może ono w należyтым stopniu spełniać funkcji ochronnej, ukierunkowanej

⁵³ Sprawozdanie z działalności Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa w 2021 r., Warszawa 2022, s. 55–56, <https://www.gov.pl/web/kowr/sprawozdania> [dostęp 15.08.2022]; por. uchwałę nr 123 Rady Ministrów z 15 października 2019 r. w sprawie przyjęcia strategii „Strategia zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa i rybactwa 2030”, Monitor Polski, 5.12.2019 r., poz. 1150, a także załącznik do tej uchwały; Diagnostyka sytuacji społeczno-gospodarczej rolnictwa, obszarów wiejskich i rybactwa w Polsce. Dokument służący opracowaniu Strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa 2030, Warszawa, maj 2019, s. 115, <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/dokumenty-analazy-szrwir-2030> [dostęp: 15.05.2023].

⁵⁴ Por. J. Bieluk, *Ustawa o kształtowaniu...*

na zabezpieczenie rodzinnego charakteru gospodarstw, ich dochodowości i wydajności.

Również analiza funkcji stabilizujących i dynamizujących definicji gospodarstwa rodzinnego daje podstawę do uznania, że instytucja ta nie wykazuje cech sprzyjających wzmocnieniu takich gospodarstw i zwiększania ich efektywności ekonomicznej. W szerszym ujęciu funkcji prawa definicja gospodarstwa rodzinnego w u.k.u.r. może utrudniać przeobrażenia społeczne rolnictwa (struktur) niezbędne do osiągnięcia celów rozwoju w perspektywie budowania deklarowanego w Konstytucji RP ustroju rolnego, tworzenia zrównoważonych systemów produkcji żywności opartych o rodzinne, dobrze prosperujące ekonomicznie, silne gospodarstwa produkujące na zbyt. Nie może ona zatem służyć ochronie konstytucyjnej wartości – rodzinnego charakteru gospodarstw i równoważyć ograniczeń dostępu do ziemi rolnej innym grupom społecznym niż rolnicy. Wręcz przeciwnie, definicja ta może powodować utrwalanie prowadzenia gospodarstw „rodzinnych” w konfiguracji jednoosobowego i wyłącznego zarządzania takimi jednostkami, które z perspektywy czasu mogą okazać się nieefektywne.

Należy zatem stwierdzić, że ułomna definicja gospodarstwa rodzinnego w powiązaniu z instrumentami przewidzianymi w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego nie może służyć zadowalającej ochronie takich gospodarstw, a co za tym idzie – realizować celów tej ustawy. Zasadne jest więc tytułowe sformułowanie o dysfunkcjonalności pojęcia gospodarstwa rodzinnego w tym akcie prawnym.

BIBLIOGRAFIA

- Bartoszewicz M. (2018), *Definicje legalne w świetle zasady określoności prawa*, w: R. Balicki, M. Jabłoński (red.), *Dookoła Wojtek... : księga pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi Wojciechowi Preisnerowi*, Wrocław, https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/89847/PDF/26_M_Bartoszewicz_Definicje_legalne_w_swietle_zasady_okreslonosci_prawa.pdf [dostęp: 7.02.2022].
- Bieluk J. (2019), *Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego. Komentarz*, Warszawa, Legalis.
- Błajer P. (2009), *Koncepcja prawna rolnika indywidualnego w prawie polskim na tle prawnoporównawczym*, Kraków.
- Błajer P. (2014), *Gospodarstwa rodzinne w USA – status, znaczenie i aktualne problemy*, „*Studia Iuridica Agraria*” t. XII.
- Błajer P., Gonet W. (2020), *Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego. Komentarz*, Warszawa.
- Błażejczyk M. (1992), *Rodzinne gospodarstwo rolne w ustroju rolnym Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej*, „*Prawo Rolne*” nr 2(4).
- Budzinowski R. (1992), *Koncepcja gospodarstwa rolnego w prawie rolnym*, Poznań.
- Budzinowski R. (2008), *Problemy ogólne prawa rolnego. Przemiany podstaw legislacyjnych i koncepcji doktrynalnych*, Poznań.

- Gała P., Łobos-Kotowska D., Stańko M. (2021), *Konstrukcja gospodarstwa rodzinnego na tle konstrukcji gospodarstwa rolnego w Kodeksie cywilnym i ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego*, „Przegląd Prawa Rolnego” nr 2.
- Gregorowicz J. (1962), *Definicje w prawie i nauce prawa*, Łódź.
- Jeżyńska B. (2014), *Współczesne funkcje gospodarstw rodzinnych. Zagadnienia prawne, Opinie i Ekspertyzy*, Kancelaria Senatu, Warszawa.
- Jeżyńska B., Pastuszko R. (2012), *Ramy prawne obrotu nieruchomościami rolnymi po 2016 roku*, Opinie i Ekspertyzy, Kancelaria Senatu, nr OE-197.
- Jeżyńska B., Pastuszko R. (2015), *Opinia do projektu ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego oraz o zmianie niektórych innych ustaw*, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/14257/Opinia%20do%20projektu%20ustawy%20o%20kształtowaniu%20ustroju%20rolnego%20oraz%20o%20zmianie%20niektórych%20innych%20ustaw.pdf?sequence=1&isAllowed=y> ustaw [dostęp: 2.05.2023].
- Korzycka M. (red.) (2019), *Instytucje prawa rolnego*, Warszawa.
- Langrod J. S. (2003), *Instytucje prawa administracyjnego. Zarys części ogólnej*, Kraków.
- Lichorowicz A. (2000), *Status prawny gospodarstw rodzinnych w ustawodawstwie krajów Europy zachodniej*, Białystok.
- Lichorowicz A. (2005), *Regulacja obrotu gruntami rolnymi według ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego na tle ustawodawstwa agrarnego Europy Zachodniej*, „Studia Iuridica Agraria” t. IV.
- Lichorowicz A. (2008), *Uwagi w kwestii usytuowania przepisów o obrocie gruntami rolnymi w systemie prawa polskiego (na tle porównawczym)*, „Przegląd Prawa Rolnego” nr 2.
- Lichorowicz A. (2010), *Perspektywy nowej regulacji obrotu gruntami rolnymi (uwagi wprowadzające)*, „Studia Iuridica Agraria” t. VIII.
- Lichorowicz A. (2015), *Podstawowe rozwiązania regulujące status prawny gospodarstw rodzinnych w krajach Europy Zachodniej*, w: P. Litwiniuk (red.), *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, Warszawa.
- Litwiniuk P. (2019), *Ochrona własności rolniczej w świetle ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego*, „Przegląd Prawa Rolnego” nr 2.
- Litwiniuk P. (2013), *Umocowanie zasad prawa rolnego w Konstytucji RP*, „Studia Iuridica Agraria” t. XI.
- Łobos-Kotowska D. (1998), *Model gospodarstwa rodzinnego w ustawodawstwie Wspólnot Europejskich oraz ustawodawstwach narodowych państw członkowskich Wspólnot Europejskich*, w: S. Prutis (red.), *Polskie prawo rolne u progu Unii Europejskiej*, Białystok.
- Łobos-Kotowska D., Stańko M. (2019), *Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego. Komentarz*, Warszawa, LEX.
- Marciniuk K. (2019), *Prawne instrumenty ingerencji władzy publicznej w obrót nieruchomościami rolnymi jako środki kształtowania ustroju rolnego*, Białystok.
- Oleszko A. (1997), *Uznanie rodzinnego gospodarstwa rolnego jako konstytucyjnej podstawy polskiego ustroju rolnego (uwagi do Konstytucji z dnia 2 kwietnia 1997 r.)*, „Rejent” nr 5.
- Pańko W. (1984), *O prawie własności i jego współczesnych funkcjach*, Katowice.
- Pawlak W. (1988), *Role społeczne prawa rolnego*, w: W. Pawlak, *Polskie prawo rolne*, Warszawa – Poznań.

- Prutis S. (2015), *Status prawny rodzinnego gospodarstwa rolnego w polskim prawie rolnym (ocena stanu regulacji)*, w: P. Litwiniuk (red.), *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, Warszawa.
- Prutis S. (2017), *Ochrona własności rolniczej*, w: P. Czechowski (red.), *Prawo rolne*, Warszawa.
- Prutis S. (2018), *Instytucje podstawowe prawa prywatnego (w opozycji do regulacji prawa publicznego)*, Białystok.
- Stelmachowski A. (1985), *Własność rolnicza*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” z. 4.
- Truszkiewicz Z. (2017), *O własności rolniczej w kontekście zmian w obrocie własnościowym prywatnymi gruntami rolnymi*, „Studia Iuridica Agraria” t. XV.
- Wiącek M. (2016), *Konstytucyjne aspekty ograniczeń obrotu nieruchomościami rolnymi*, w: P. Litwiniuk (red.), *Kwestia agrarna. Zagadnienia prawne i ekonomiczne*, Warszawa.
- Wronkowska S., Zieliński M. (1993), *Problemy i zasady redagowania tekstów prawnych*, Warszawa.
- Wronkowska S., Ziemiński Z. (1997), *Zarys teorii prawa*, Poznań.
- Ziemiński Z. (1978), *Teoria prawa*, Warszawa – Poznań.

DISFUNCTIONALITY OF THE CONCEPT OF A FAMILY HOUSEHOLD PROVIDED FOR IN THE ACT ON SHAPING THE AGRICULTURAL SYSTEM

Summary

The premise underlying the conducted considerations is the assertion that the concept of a family household as provided for in the Act on shaping the agricultural system is dysfunctional. Firstly, the theoretical aspects of defining concepts and their functions are presented, followed by an analysis of the concept of a family holding made against the background of its formulation in the regulations in other countries. It is then concluded that the defective definition of this concept hinders the protective function of the family holding which is to secure the family character of farms, their profitability and efficiency. The analysis of the stabilising and dynamising functions of the definition of a family holding also gives rise to the claim that this definition fails to possess the characteristics that would be conducive to the strengthening of such farms and increasing their economic efficiency. A defective definition of a family holding prevents satisfactory protection of the values specified in the Constitution, and consequently obstructs the achievement of the objectives of the Act on shaping the agricultural system in Poland.

Keywords: agricultural system, family farm, definition of terms, functions of law

LA DISFUNZIONALITÀ DELLA NAZIONE DI AZIENDA FAMILIARE NELLA LEGGE SULL'ORDINAMENTO AGRARIO

Riassunto

Alla base delle considerazioni presentate sta l'affermazione circa la disfunzionalità della nozione di azienda familiare nella legge sull'ordinamento agrario. Per verificarla, l'autrice

parte da una presentazione di aspetti teorici presenti nella definizione delle nozioni e delle loro funzioni, successivamente si propone di analizzare la nozione di azienda agricola familiare sullo sfondo delle normative non nostrane. Nella parte conclusiva, essa afferma, tra l'altro, che una definizione zoppicante della nozione considerata fa sì che l'azienda familiare non riesca ad adempiere in modo adeguato alla funzione protettiva, il cui scopo è quello di assicurare il carattere familiare delle aziende, la loro redditività e la produttività. Inoltre, l'analisi delle funzioni di stabilizzazione e di dinamizzazione presenti nella definizione dell'azienda in questione consente di affermare che essa non presenta caratteristiche in grado di rafforzarla e di aumentarne l'efficienza economica. Tutto sommato, la definizione zoppicante non può favorire una tutela soddisfacente dei valori espressi nella Costituzione, e neanche portare ad attuare gli obiettivi della legge sull'ordinamento agrario.

Parole chiave: ordinamento agrario, azienda familiare, definizione delle nozioni, funzioni del diritto